AZ NKE HHK TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA ÁLTALÁNOS
HADTUDOMÁNYI SZEMLE
Budapest, 2012.
5. évfolyam 2. szám
URBÁN Judit

GEORGE ORWELL ÉS A HÁBORÚS PROPAGANDA

George Orwell legismertebb művei az Állatfarm és az 1984, amelyekben a totális diktatúráknak a létezés minden szintjét kisajátító és kiábrándító világáról ír. Bár Orwell született baloldali gondolkodású, és élete végéig az is maradt, a kommunizmusból, a Szovjetunióból és Sztálinból elsősorban a spanyol polgárháborúban szerzett tapasztalatai miatt hamar kiábrándult. A második világháború alatt naplóba kezdett, illetve a BBC-nél, a Keleti Adások osztályán dolgozott, ahol elsősorban a brit háborús propaganda szolgálatába állította tehetségét. Erre nagy szükség is volt, mivel a német hadi propaganda Goebbels vezetésével szinte verhetetlen volt.

Orwell már nagyon hamar rádöbbent, mekkora hatása van a rádiónak, illetve az általa sugárzott adásoknak az emberek gondolkodására, és arra, hogy a jó háborús propaganda akár a háború kimenetelét is eldöntheti. Hetente jelentkező rádiós híradásaiban végig ennek a felismerése vezette.

GEORGE ORWELL ÉS A HÁBORÚS PROPAGANDA

George Orwell neve napjainkra végérvényesen összeforrt legismertebb műveivel, az Állatfarmmal és az 1984-el, valamint a totális diktatúrák kritikájával. Az egyik első közéleti személyiség, aki felismerte a náci és a kommunista rendszer mérhetetlen hasonlóságát, bizonyos szempontból azonosságát, és ennek hangot is adott. Rájött arra – hiszen egy időben maga is aktív részese volt –, hogy milyen óriási a jelentősége a propagandának a tömegek befolyásolása és akár magának a háborúnak a kimenetele szempontjából is. Ez utóbbi hihetetlennek tűnő felfedezést a nácik, Joseph Goebbels propagandaügyi miniszterrel[1] az élen, már jóval korábban megtették, s szorosan mögöttük, kevéssel lemaradva tudta és alkalmazta ezt a fegyvert Sztálin, Mussolini, majd pedig a japán katonai vezetés is.

A BBC World Service[2], amely a brit háborús propaganda legfontosabb szócsöve, és másfél éven keresztül Orwell munkahelye is volt, külföldi adásait 1932 év végén indította el. A rövidhullámú rádiótechnika segítségével lehetővé vált, hogy London az angol korona fennhatósága alatt álló valamennyi domíniumával és gyarmatával, így a távoli Indiával, Kanadával, Új-Zélanddal és Ausztráliával is gyorsabb kommunikációs kapcsolatot teremtsen. Az idegen nyelvű, német, olasz és francia adások 1938-tól indultak meg, amelyhez a későbbiekben még más idegen nyelvű sugárzások is kapcsolódtak.

A háború kezdetén még nem, de 1941-re a brit kormány és a BBC irányítói[3] is rájöttek, mekkora hatással lehet akár még a háború kimenetelére is a propaganda, kiváltképp, ha azt a rádió sugározza. Az ekkor már 1 400 munkatársat számláló állami „cég” egyik munkatársa lett Orwell, aki elsősorban keleti kötődéseinek köszönhetően az Indiának szóló adásokat nemcsak vezette, hanem szerkesztette is. A BBC-nek a sugárzási területétől függően több részlege is volt.

1941 végétől tehát London is aktívabban használta az ekkor már legfontosabb tömegkommunikációs eszköznek számító rádiót az emberek gondolkodásának befolyásolására. A rádió és ez által a BBC a háborús propaganda célkeresztjébe került. Igaza volt tehát Orwellnek, aki a leghamarabb ismerte fel a szigetországban, hogy ez a háború nemcsak a csatatereken, hanem a röplapokon, az újságokban, sőt az éterben is zajlik. Sőt, az is lehet, hogy ugyanolyan intenzitással, csak más eszközökkel, mint a frontokon. A németekéhez hasonló propaganda-profizmus azonban nem tudott kialakulni Angliában. Orwell többször is dühösen adott hangot nemtetszésének az angol propaganda alakítóinak kapkodása és hozzá nem értése miatt.

[1] Dr. Joseph Goebbels 1933. március 13-tól 1945. április 30-ig a Harmadik Birodalom Információs és propaganda minisztere.
[2] A BBC World Service első külföldre irányuló adását 1932 decemberében sugározták. Karácsonykor V. György karácsonyi üdvözlettel szólt a brit birodalom lakóihoz, mellyel hagyományt teremtett.
[3] A BBC vezérigazgatója az induláskor John Reith volt.

Orwell Eric Arthur Blair-ként látta meg a napvilágot az akkor még brit gyarmat Indiában.[4] Ennek említése azért is fontos, mert születési helye, gyermekkori élményei egész életét meghatározták. Ismerte és szerette ezt az országot, amely tény a Rádiós jegyzetek hangvételében és megnyilvánulásaiban is tetten érhető volt.

Tanulmányait Angliában folytatta, aminek befejezése után 5 évig a burmai helyőrségnél szolgált. 1927 már újból Európában érte, ahol Párizsban és Londonban töltötte a nagy gazdasági válság éveit, sokakhoz hasonlóan nagy szegénységben.

Orwell született baloldali volt, nem meglepő tehát, hogy amikor 1936-ban megérkezett Barcelonába, hogy tudósítson a spanyol polgárháborúról, a marxista POUM-ot[5] támogatva, amint lehetett fegyvert ragadott, annak ellenére, hogy évek óta tüdőbetegség kínozta. A kiábrándulás azonban hamar jött. Nyaki sérülést szerzett, majd pedig az NKVD[6] mozgatta kommunisták több társát is megölték, illetve bebörtönözték. Az ő, valamint felesége[7] élete is veszélybe került, ezért kénytelenek voltak elmenekülni Spanyolországból. Ez a negatív élmény nem tudta ugyan baloldaliságától eltéríteni, de a Szovjetunióval és embertelen rendszerével szemben múlhatatlan ellenszenv alakult ki benne, amin Háborús naplójában, és Rádiós jegyzeteiben sem tudott – minden cenzúra ellenére –, felülkerekedni. Erre a kritikára épült többek között két legismertebb műve, az Állatfarm és az 1984 is. Közelebbről megismerve a szovjet Belügyi Népbiztosság embereit, Orwell élete végéig rettegett attól, hogy Trockij sorsára jut.[8]

A Háborús napló, a Rádiós jegyzetek, valamint a Londoni levelek időben tulajdonképpen lefedik a háború egészét, legalábbis azt az időszakot, amikor Anglia a „furcsa háború" után valóban hadviselő féllé vált, és London hosszabb-rövidebb szünetekkel, de sorozatos bombázásoknak volt kitéve a Luftwaffe által. Jelen téma számára a két legfontosabb Orwell-mű kétségkívül a Háborús napló és a Rádiós jegyzetek, mivel a háborús propagandára – és nemcsak a britre, hanem a németre, japánra, sőt a szovjetre is – ebben a két műben történik a legtöbb utalás, sőt konkrét megjegyzés. A Háborús naplót Orwell úgymond a saját „szórakozására" írta[9], a cenzúra ütötte sebekkel tehát nemigen találkozhatunk benne. Nem így a Rádiós jegyzeteknél, amely az 1941. december 20-a és 1943. március 13-a közötti időszakot öleli fel. Ezen írások egészen 1984-ig rejtve maradtak nemcsak a nagyközönség, hanem a kutatók elől is. A jegyzeteket Orwell a BBC Keleti Adásának munkatársaként olvasta be a rádióban, hetente egyszer. Ezek az adások elsősorban az indiai hallgatóknak szóltak, kifejezetten propagandisztikus célból. Ez azonban azt is maga után vonta, hogy felsőbb utasításokkal illetve a cenzúrával is szembe kellett néznie, ez pedig sokszor okozott neki lelkiismereti gondokat. Angliában elvileg a háború alatt is sajtószabadság volt. A magánkézben lévő lapok továbbra is léteztek, az egyetlen állami tulajdonú rádió a BBC volt.[10] Sor került ugyan egy-két sajtótermék betiltására, mivel azok feltűnően eltértek a háború tekintetében a hivatalos állami állásponttól, de összességében nem ez volt a jellemző. A BBC-nél azonban a folyamatosan működött egy szűrőrendszer a leadott információk tekintetében. Háború révén nem is volt ebben semmi különös, mivel nyilván nem lehetett minden bizalmas információt az éterbe „szórni", másfelől Orwell ezzel sokszor nem értett egyet. Érdekes volt, hogy az a Sztálin, aki a világháború elején Hitlerrel kokettált, tulajdonképpen a Molotov-Ribbentrop paktum[11] értelmében egészen a Szovjetunió német megszállásáig szövetségesek voltak, kommunista rendszere pedig éle-

[4] Eric Arthur Blair, írói álnevén George Orwell az indiai Motihariban született 1903. június 25-én. Édesapja az indiai Polgári Szolgálat tisztviselője volt.
[5] POUM (Partido Obrero de Unificacion Marxista): Egyesült Marxista Munkáspárt Spanyolországban, amely Franco vezetésével a spanyol polgárháború alatt működött. 1937-ben betiltották.
[6] NKVD (Narodnij Kommisszariat Vnutrennyih Gyel): Belügyi Népbiztosság, a Szovjetunió legfőbb belügyi szerve 1934-1946. között.
[7] Eileen O'Shaughnessy 1935 és 1945 között, haláláig Orwell felesége volt. Együtt voltak Spanyolországban a polgárháború alatt. Szintén elkötelezett baloldali volt.
[8] Lev Davidovics Trockij, született Bronstein. 1940. augusztus 20-án mexikói otthonában jégcsákánnyal agyonverte az NKVD egyik ügynöke, Ramon Mercader.
[9] Orwell naplóját 1940. május 28. és 1941. augusztus 28. valamint 1942. március 14. és november 15. között vezette.
[10] Ld. In.: George Orwell (2003.) (ford. Bánki D. – Farkas Á. – Palla M.): Rádiós jegyzetek. Londoni levelek. - Bp.: Cartaphilus Utószó: Nóvé Béla: Toll és mikrofon p. 262.
[11] 1939.augusztus 23-án írták alá Moszkvában a szovjet-német megnemtámadási egyezmény, amelyet aláíróiról, a szovjet és a német külügyminiszterről, V. M. Molotovról és Joachim von Ribbentropról neveztek el.

sen szemben állt a demokratikus Angliáéval, 1941. augusztus végétől diktátorból hős megmentővé alakult át, egészen a háború végéig, illetve Churchill 1946-os nevezetes fultoni beszédéig[12], hogy aztán újra visszaalakuljon az angol médiában azzá, ami. Ha valaki, Orwell tökéletesen tisztában volt a helyzet faramuciságával, és hogy Sztálint „jóságos nagybácsivá" emelni égbekiáltó hazugság, véleménye munkaadói felé való kinyilvánításán kívül azonban nem sokat tehetett. Ugyanígy szemet szúrt neki az indiaiak felé irányuló propaganda visszássága is, főleg mivel szülőhelye Angliától való függetlenségének odaadó híve volt.

Orwell kitűnően ismerte a propaganda tömegekre ható erejét, aminek ekkor még csak a plakátok, röplapok, újságok és természetesen a rádió biztosított felületet. Annál nagyobb keserűséggel töltötte el a háború kezdeti szakaszában, hogy a britek mennyire fényévekkel lemaradva kullogtak a professzionális Goebbels-i német propaganda, de még az ettől kevésbé profi, de szintén nagyon hatásos szovjet vagy japán mögött is. Hiába, a németek ezt a műfajt művészi tökélyre fejlesztették. És bár a történelem nem ismeri a „mi lett volna, ha" kifejezést, mégis játszunk el, ha csak egy pillanatra is a gondolattal, vajon a Hitler-jelenség világhódító útjára dr. Goebbels nélkül is elindult volna-e?

A Háborús napló 1941. március 14-i bejegyzésében a következőket írja az angol propaganda amatőr mivoltával kapcsolatban, ami a PR-szempontból harcedzett német polgári lakosságot teljesen megdöbbentette:

„ Az a baj, hogy egyre nehezebben értjük a különböző európai népek reakcióit, csakúgy, mint ahogy ők se nagyon érthetik a mieinket. Sok német, akivel beszéltem, elképedt azon, micsoda eget verő baromság volt a háború elején, hogy nem kezdtük el mindjárt Berlint bombázni, hanem ehelyett semmitmondó röpcédulákkal árasztottuk el a várost." *****

Orwell tisztában volt a hadipropaganda fontosságával, de nem rejtette véka alá véleményét, mit is gondol erről: *„A propaganda merő hazugság, még akkor is, ha az ember történetesen igazat mond. Mégis úgy vélem, mindez mit se számít, ha legalább tudjuk, mit teszünk és főként, hogy miért."* ****** **–** írja a naplóban 1942. március idusán. Néhány nappal később: *„A háború egyik legborzasztóbb kísérőjelensége, hogy a hadipropaganda, az üvöltés, a hazugságtömeg és a gyűlölködés mind-mind olyan emberektől származik, akik nem harcolnak.(…) Minden háborúban így van; a katonák harcolnak, az újságírók mocskolódnak, az igaz hazafiak pedig, rövid propaganda-kirándulásoktól eltekintve, messze elkerülik a lövészárkokat."* *****

Az, hogy angol területen a propagandát illetően a helyzet csak nagyon nehézkesen változott, szintén egy 1942. márciusi bejegyzésből derül ki: *„A rádiós stratégiánk még tán a katonainál is kiábrándítóbb. Ennek ellenére igen hamar át lehet állni a propagandista észjárásra, s az ember olyan dörzsöltté válik, hogy azt korábban el se hitte volna. Magam például rendszeresen célozgatok arra hírleveimben, hogy a japánok alighanem Oroszország megtámadását tervezgetik."* ******

Szintén 1942. június 21-i bejegyzés, ezúttal a BBC-ről: *„Irányelveink olyannyira tisztázatlanok, a szervezetlenség oly nagy, s a féltékeny, gyanakvó esztelenség úgy átitat mindent, hogy semmiféle tisztes rádiós kampányt nem lehet eltervezni."* *******

Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy az angolokra mintha kevésbé lett volna hatással nemcsak a háborús propaganda, hanem Orwell megjegyzései szerint bizonyos szempontból még a háború is. A szerző maga is megdöbbent, még saját magán is, hogy a londoni bombázások[13], a háború okozta hiánygazdaság vagy a városi világítás hiánya

[12] Sir Winston Churchill a fultoni Westminster College-ban tartotta híres beszédét, a világot kettéosztó Vasfüggönyről, 1946. március 5-én.
*1941. III.14. ld. in.: George Orwell (2002.) (ford. Tóth Dániel): Háborús napló.– Bp.: Cartaphilus p.77.
**1942. III.14. ld. in.: im p.126.
[13] 1940.szeptember 7-én indul az első nagyobb légitámadás London ellen.
*1942. VI.1. ld. in.: im p. 134.
**1942. III.14. ld. in.: im p. 125.
***1942. VI.21.ld. in.:im p.170.
****1941. IV.15. ld. in.: im p. 93.

miatti éjszakai sötétség az egyéb „kellemetlenségekkel" együtt mennyire kevésbé téríti el az embereket a megszokott életüktől. Úgy tűnik mindent meg lehet szokni, és az angolok zokszó nélkül vették tudomásul a nehézségeket, a rombolást, de még a vért és a halált is. Még a híreket sem hallgatták: *„Tegnap este lementem a kocsmába meghallgatni a kilenc órai híreket, és mivel kissé késtem, megkérdeztem a tulajdonosnőt, mit mondtak be korábban. - Jaj, drága uram, mi nemigen szoktuk bekapcsolni, tudja, nem figyel rá senki. A másik pultnál meg szól a gramofon, azt a hírek miatt amúgy se állítanák le."* ********

Orwell naplója és rádiós jegyzetei azért is fontos kordokumentumok, mert nemcsak az angol propagandával, kül- és belpolitikai helyzettel, hanem más hadban álló felek helyzetével és háborús propagandájával kapcsolatban is értékes információkhoz juthatunk belőle. Az író maga is elismerte, hogy az angol hírforrásokon, és 1941. augusztus 28-tól a BBC Figyelőszolgálat legfrissebb belső használatú jelentésein,[14] valamint újságírói kapcsolatain és az „utca hangján" kívül, értesüléseit, benyomásait főleg japán (elsősorban Kínát illetően), német és szovjet rádiók híradásaiból szerezte. Az, hogy ez utóbbi mennyire fontos volt, többször is kiderült, mikor Orwell kommentálta ezeket. Tudta, nemcsak az hír, ami elhangzik, hanem az is, ami nem: 1941. április 13. *„ Úgy látszik, az újságokhoz rengeteg rossz hír jut el, csak éppen nem adhatják tovább."* * vagy *„Pár napja a sajtó feltűnően hallgat a Hess-ügyről."* ****** – írja '41. június 1-én. Mindez persze a németeknél és a japánoknál is jelen van. Íme, egy példa 1942 januárjából: *„A költségvetés olyan nagy mennyiségű tank, repülőgép és más hadifelszerelés gyártását teszi lehetővé az amerikai ipar számára 1942 és 1943 folyamán, hogy a tengelyhatalmak propagandistái minden lehetséges módon igyekeznek megakadályozni, hogy országaik lakossága akár csak hallomásból is értesüljön a számokról."* *******

Orwell egyre jobban tudott a sorok között olvasni, és az összes forrását összevetve, néhánytól eltekintve teljesen pontos következtetésekre jutott, az eseményeket illetően. Egyszerre gyűlöli, megveti és kimondatlanul ugyan, de szinte csodálja az ellenfél háborús kommunikációját.

A japán és a német propaganda a számukra kedvező hadi eseményeket folyamatosan felnagyította, míg a kedvezőtleneket kisebbnek igyekezett feltűntetni. Mindez kettős cél szolgált: egyfelől erősíteni a hátország, és a fronton harcoló katonák harci kedvét, másfelől, mivel tudták, hogy adásaikat a szövetségesek is hallgatják, természetesen pesszimista hangulatot kelteni közöttük az egyes harci cselekményeket, és végső soron a háború kimenetelét illetően.

A helyzet csak 1942 végétől – 1943 elejétől változott, mikor a hadi szerencse egyre inkább elfordult a tengelyhatalmaktól. De ekkor is bámulatos szófordulatokkal igyekezett csökkenteni a német hadipropaganda, továbbra is Joseph Goebbels-sel az élen, a vereségek és a visszavonulások okozta veszteségeket.

A túl optimista beszámolóra jó példa Orwell 1940. augusztus végi bejegyzése: *„Ugyan már, bárki képes könnyedén elhitetni, hogy ez volna a világtörténelem legnagyobb győzelme. Ami tartok tőle, igaz is lehet, hisz minden a találáson múlik."* ***** vagy az 1941. június 30-i: *„Mindkét oldalon elképesztő győzelmekről számoltak be, hogy hány ellenséges tankot és egyebet semmisítettek meg. A városok bevételéről szóló jelentések már inkább hihetőbbek, s a német beszámolók nem tűnnek túlzottnak. E szerint bevették Lemberget, s alighanem elfoglalták Litvániát is."* **

1941. július 6.: *„Az ellenség kárairól szóló győzelmi jelentések mindkét oldalon átlátszóan hamisak. Az oroszok azt állítják, hogy a németek vesztesége már 700 000 emberre rúg, ami Hitler teljes haderejének 10 százaléka lenne."* *******

[14] Ld. In.: George Orwell (2003.) (ford. Bánki D. – Farkas Á. – Palla M.): Rádiós jegyzetek. Londoni levelek. - Bp.: Cartaphilus Utószó: Nóvé Béla: Toll és mikrofon p. 259.
*1941. IV.13. ld. in.: George Orwell (2002.) (ford. Tóth Dániel): Háborús napló. – Bp.: Cartaphilus p. 90.
**1941. VI.1. ld. in.: im p. 108.
***1942.I.10. ld. in.: George Orwell (2003.) (ford. Bánki D.- Farkas Á.- Palla M.): Rádiós jegyzetek. Londoni levelek. -Bp.: Cartaphilus. p.23.

1941 decembere azonban fordulópont a német rádiós propagandában, ami még így is rendkívül találékonyan volt képes manipulálni a közvéleményt. Bár a június 22-i támadással[15] kezdődő, Szovjetunió elleni háború még korántsem ért véget, az már ekkor, a zord orosz tél kezdetén világosan látszott, hogy ezen a fronton Hitler elképzeléseivel ellentétben, hosszan elhúzódó háborúra kell számítani.

Az idő előre haladtával egyre inkább fel kellett készülniük a németeknek – és így Goebbels-nek, a propagandaháború vezérének is –, arra az eshetőségre, hogy akárcsak majd másfél száz évvel korábban a „kis korzikainak", úgy az „osztrák káplárnak" is beletörik a bicskája a „végtelen" orosz valóságba. Goebbels pedig a "tálaláshoz" bámulatosan értett. Mesterien titulálta győzelemnek, vagy legalábbis döntetlennek a vereséget, és nagyította fel a győzelmet, ami viszont a propaganda területén szintén kiművelt Orwellnek egyből szemet szúrt.

Erre utal is 1941. december 20-i rádiós jegyzetében: *„A németek múlt szerdán mondták ki először a "visszavonulás" szót saját hadseregükkel kapcsolatban, idő közben azonban új szóösszetételt találtak ki, s immár „a keleti front racionalizálásá"-ról beszélnek. Mindenesetre elismerték a déli orosz áttörés tényét. Legutóbbi beszédében Hitler azt mondta, hogy az egész eddigi orosz hadjárat során 162 000 katonája esett el. Mindig érdemes utána gondolni, vajon miként is ötlik ki az efféle hazugságokat."* *****

Még egy szép példa 1942. január elejéről: *„Az orosz fronton folytatódik a német visszavonulás, ám ami ennél is fontosabb, a német hivatalos nyilatkozatok hangneme feltűnően megváltozott. Egy-két hét ezelőttig a német katonai szóvivők még azt magyarázták, hogy bár a Moszkva elleni támadást tavaszig el kell halasztani, a német csapatok könnyűszerrel tartani tudják a kialakult frontvonalat. Időközben azonban már elismerik, hogy a további visszavonulás – avagy kedvelt kifejezésükkel: „az arcvonal kiigazítása"- elkerülhetetlen lesz, és bár ezt nem mondják ki, valószínűnek tűnik, hogy jókora távolságra kell visszavonulniuk ahhoz, hogy csapataik helyzetét érezhetően megszilárdítsák."* ******

Orwell olyan nyugat-európai értelmiségi volt, aki viszonylag korán kapcsolatba került Spanyolországban az „élő" kommunizmussal, és későbbiekben eszméit is ehhez a keserű tapasztalataihoz igazította. Továbbra is elkötelezett baloldali volt – igaz 1939 őszén kilépett az angol Független Munkáspártból[16] –, de a kommunizmussal és a Szovjetunióval, negatív tapasztalatai miatt a későbbiekben rendkívül kritikus volt, Sztálint pedig egy életre meggyűlölte. Ennek naplójában is hangot adott. Nagyon nehezen viselte, hogy a háborús érdekek miatt Angliának együtt kell működnie Sztálinnal.

„Mostani hitvány érzelmi és morális állapotunkat mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy többé-kevésbé valamennyien támogatjuk Sztálint. Ez az elvetemült gyilkos most éppen átállt a mi oldalunkra, s ettől, lám, máris hajlamosak vagyunk elfeledni a véres tisztogatásokat és más bűneit. Ugyanígy lesz Francóval és Mussolinivel is, ha majd netán ők is átállnak végül. Azt mindenesetre meg kell hagyni Sztálinról, hogy ő maga legalább annyiban őszinte, hogy mindenkor saját elhatározásából vált frontot – ami persze követőiről már korántsem mondható el. Az „aki nem lép egyszerre" tipikus esete ez, melyben mindig is Sztálin lép elsőként, hiszen őt úgymond a „lélek", a belső meggyőződés hajtja." *******

Orwell, a két totális, a német és a szovjet diktatúra összecsapásának szemtanúja, tehát pontosan felmérte, hogy a háború is totális, mert minden fronton zajlik. Tudta, hogy a propaganda, amely a tömegek manipulációjára és az ellenség összezavarására szolgál, szükséges és elkerülhetetlen, de azt is világosan látta, a világpolitikai események alakulását tekintve, milyen tragédiát eredményezhet.

---

[15] 1941. június 22. Barbarossa-hadművelet.
*1940. XI.23. ld. in.: George Orwell (2002.) (ford. Tóth Dániel): Háborús napló. – Bp.: Cartaphilus p. 62.
**1941.VI.30. ld. in.: im p.116.
***1941. VII.6. ld. in.: im p. 119.

[16] ld. in.: George Orwell (2003.) (ford. Bánki D.- Farkas Á.- Palla M.): Rádiós jegyzetek. Londoni levelek. -Bp.: Cartaphilus .Utószó: Nóvé Béla: Légitámadás – alulnézetből…p. 214.
*1941.XII.20. ld. in.: im p.10.
**1942.I.10. ld. in.: im p. 23.
***1941.VII.3. ld. in.: George Orwell (2002.) (ford. Tóth Dániel): Háborús napló.– Bp.: Cartaphilus, p. 118.

*„Miközben, még a csataterek időnkénti elcsendesedése idején is, dúl egy másfajta háború, mely sem éjjel, sem nappal egy pillanatra sem szünetel: a propagandaháború. A tengelyhatalmak számára a hadipropaganda éppoly valóságos fegyver, akár egy ágyú vagy egy bomba; épp ezért tudnunk, hogyan értékeljük a propagandát éppoly fontos lehet, mint légitámadás esetén fedezékbe húzódni.(…) A cél mindenkor ugyanaz: megosztani és összezavarni az ellenséget, hogy könnyebben úrrá lehessenek fölötte. (…) Lehetetlen valahány hazugságukat megvizsgálni és sorra megcáfolni, ráadásul mondandójuk nagy része rendkívül meggyőzően hat.” **

*1942.I.17. ld. in.: George Orwell (2003.) (ford. Bánki D.- Farkas Á.- Palla M.) : Rádiós jegyzetek. Londoni levelek -Bp.: Cartaphilus p.30.

Kulcsszavak: George Orwell, háborús propaganda, Sztálin, háborús napló, rádiós jegyzetek

BIBLIOGRÁFIA

BOWKER, Gordon (2004.): George Orwell. – Little: Brown Book Groups,- ISBN 978 034 911 551 1

CHURCHILL, Winston (1989.) (ford. Betlen János): A második világháború 1-2. – Bp.: Európa Könyvkiadó, – ISBN 963 074 914 9

GOEBBELS, Joseph (1994.) (válogatta: Rátkai Ferenc): Napló. – Bp.: Dunakönyv Kiadó, – ISBN 963 796 159 3

DAVIDSON, Edward – MANNING, Dale (2004.) (ford. Békési József): A II. világháború krónikája. – Szeged: Szukits Kiadó, – ISBN 963 944 193 7

KEEGAN, John (2003.) (ford. Dr. Molnár György): A második világháború. – Bp.: Európa Könyvkiadó, – ISBN 963 077 489 5

KÖRMENDY, Zsuzsanna (2003.): Hódolat George Orwellnek. – Bp.: XX. Század Intézet, – ISBN 963 212 997 0

KUN, Miklós (2005.): Oroszország válaszúton. – Bp.: Akadémia Kiadó, – ISBN 963 058 177 9

KUN, Miklós (2012.): Sztálin alkonya. – Bp.: Unicus Műhely, - ISBN 978 615 5084072

MEYERS, Jeffrey (2007.) (ford. Magyari Andrea): Orwell. Egy nemzedék fagyos lelkiismerete. – Bp.: Európa Könyvkiadó, - ISBN 978 963 078 281 4

ORWELL, George (1989.) (ford. Szíjgyártó László): 1984. – Bp.: Európa Könyvkiadó, – ISBN 963 074 815 0

ORWELL, George (2002.) (ford. Tóth Dániel): Háborús napló. - Bp.: Cartaphilus Kiadó, -ISBN 963 930 365 8

ORWELL, George (1989.) (ford. Tóth László - Betlen János): Hódolat Katalóniának –Bp.: Interart Stúdió, – ISBN 963 026 675

ORWELL, George (2003.) (ford. Bánki Rezső, Farkas Ákos és Palla Mária): Rádiós jegyzetek. Londoni levelek. – Bp.: Cartaphilus Kiadó, – ISBN 963 930 371 2

SHELDEN, Michael (1991.): The Authorized Biography. – New York: HarperCollins, – ISBN 978 006 016 709 7

WILLIAMS, Raymond (1989.) (ford. Bizám Lenke): Orwell. – Bp.: Gondolat Kiadó, – ISBN 963 282 243 9